

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 661-691.
Geliş Tarihi-Received: 23.11.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 26.12.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1395165

Kısâsü'l-Enbiyâ'da Eş Anımlı Sözcükler

Synonyms in Kısâsü'l-Enbiyâ

Akif Yağızhan HEZER*

Öz

Türk dilinin günümüze ulaşan ilk metinlerinden itibaren çok anlamlı zengin bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Türk dilinin var olduğu coğrafya, sosyal yaşantı, kültür bu zenginliği kanıtlar niteliktedir. Zamanla farklı kültürlerden yabancı sözcükler dilimize girmiş Türkçe sözcükler de diğer dillerde yerini almıştır. Dilsel ifadelerin alışverişi, sözcüklerin anlamlarının zaman içindeki değişimi gibi konular anlam biliminin içerisinde değerlendirilmektedir. Anlam bilim de dildeki bu çeşitliliği ele alan yazılışı farklı ama anlamları aynı doğrultuda olan sözcükleri, eş anlamlılık başlığı altında ele alır. Bu çalışmada Harezmi Türkçesi Döneminin kaynak eserlerinden biri olan Kısâsü'l-Enbiyâ'da isim soylu eş anlamlı sözcükler tespit edilmiştir. Çalışmada eserdeki eş anlamlı sözcükler köken ve yapı bakımından incelenmiştir. Eş anlamlı sözcüklerin cümle içerisindeki verdiği anlamları vurgulamak amacıyla sözcükler bağlamlarıyla birlikte tanıklanarak geçtiği yerler verilmiştir. İncelenen sözcükler anlam ilişkilerine göre uygun başlıklara tasnif edilmiştir. Sonuç bölümünde eş anlamlı sözcüklerin eserde ne sıklıkta kullanıldığına dair istatistiksel veri verilmiştir. Sözcük yapısı ve kökeni hakkında tespitler yapılmıştır. Eserde eş anlamlı sözcükler incelenerek dönemin dini, toplumsal ve kültürel yapısıyla ilgili söz varlığının ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, dil bilimi, eş anlamlılık, Kısâsü'l-Enbiyâ, söz varlığı.

Abstract

It is known that the Turkish language has a rich structure with many meanings since the first texts that have survived to the present day. The geography, social life and culture where the Turkish language exists prove this richness. Over time, foreign words from different cultures have entered our language and Turkish words have taken their place in other languages. Issues such as the exchange of linguistic expressions and the change in the meaning of words over time are evaluated in semantics. Semantics also deals with this diversity in the language, words with different spellings but the same meanings under the title of synonymy. In this study, synonyms with nouns were identified in Kısâsü'l-Enbiyâ, one of the source works of the Khwarezm Turkish Period. In the study, synonyms in the work are analyzed in terms of origin and structure. In order to emphasize the meanings of synonyms in sentences, the words were witnessed with their contexts and their occurrences were given. The analyzed words were classified under appropriate headings according to their meaning relations. In the conclusion section, statistical data on how often synonyms are used in the work are given. Determinations were made about word structure and origin. By analyzing the synonyms in the work, it is aimed to reveal the vocabulary related to the religious, social and cultural structure of the period.

Keywords: Semantics, linguistics, synonymy, Kısâsü'l-Enbiyâ, vocabulary.

* Doktora öğrencisi, e-posta: yagizhan74@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0839-6567.

Giriş

Anlam biliminin temel çalışma alanlarından biri olan eş anlamlılık, iki ya da daha fazla dilsel ifadenin aynı semantik özellikleri göstermesiyle oluşur. Benzer anlam ifadelerin sağlanması da dile giren alıntı sözcüklerin çokluğuyla doğrudan alakalıdır. Türk dilinin ortaya çıkışından bu yana var olduğu coğrafyadaki kültürel etkileşimler, dilsel alışverişin zenginliğini arttırmıştır.

Dil bilimciler eş anlamlılığın tanımı konusunda birbirlerinden farklı görüşlere sahiptir. Palmer, eş anlamlılık kavramını “anlam benzerliği” tanımı altında kullanır. Gerçek anlamda eş anlamlılığın olmadığını, herhangi bir iki sözcüğün tam olarak aynı anlama sahip olamayacağını ileri sürer. İngilizcenin eş anlamlılık açısından zengin oluşunu, sözcük dağarcığının bir yandan Anglo-Sakson diğer yandan Fransızca, Latince ve Yunanca olmak üzere iki farklı kaynaktan gelmesine bağlar (Palmer, 1976, s. 59-60).

Palmer gibi Aksan’da bir dildeki eş anlamlılığın çeşitliliğini dilin dış etkenlerden gelen faktörlerden kaynaklandığını belirtir. Tanzimat’tan sonra Fransızcanın, İkinci Dünya Savaşı’ndan başlayarak İngilizcenin güçlü etkisinin Türkçedeki eş anlamlılığı arttırdığını belirtir (Aksan, 2016, s. 158-159).

Aksan, eş anlamlılık teriminin eskiden beri net bir terimle anlatılmadığını aktarmış bunun nedeni olarak ise hiçbir dilde, birbirinin tam olarak aynısı, eşi anlamına gelen birden fazla yerli sözcüğün bulunmadığını belirtmiştir. Bu düşüncesinin de tüm bilginlerce benimsendiğini aktarmıştır. Aksan’a göre birbirine anlam açısından yakın olan sözcüklere eş anlamlı demek yerine yakın anlamlı demek daha uygun olacaktır. Türkçedeki *bezmek* : *bıkmak* : *usanmak* sözcüklerini örnek göstererek aynı anlamda olduğunu kabul ettiğimiz bu ögelerin ayrı köklerden geldiğini ve değişik gelişmeler sonucunda anlamca birbirine yaklaşmış sözcüklerden oluştuğunu belirtir (Aksan, 1996, s. 71). Türkiye Türkçesinden tam eş anlamlı durumundaki göndermek/yollamak sözcüklerini örneklendirerek açıklayan Aksan bu sözcüklerin birbirleri yerine kullanılabilecek nitelik olduğunu fakat tarihsel süreç içerisinde farklı anlamda kullanıldığını aktarmıştır (Aksan, 2016, s. 99-100).

Tam eş anlamlılık konusunda aynı görüşte olan Hatipoğlu görüşlerini şu şekilde açıklar “Gerçekten de ana ve anne sözcüklerini her bağlamda birbirinin yerine kullanamayız. Ana bilim dalı yerine annebilim dalı diyemeyiz. Ana dil, ana yol, ana hatlar, ana fikir sözcüklerinde de ana sözcüğünün yerini anne sözcüğünün yerini anne sözcüğü asla tutamaz. Öyleyse, eş anlamlı gibi görünen sözcükler bağlam içerisinde kullanılırken anlam bakımından birbirinden ayrılmakta ve her durumda birbirlerinin yerine geçememektedirler. Diğer taraftan, Türkçe bir sözcüğe karşılık olarak yabancı bir dilden alınan sözcük de her cümlede anlam bakımından Türkçe sözcüğün eş anlamlısı olarak kullanılamaz. Buna örnek olarak, baş ve kafa, yüz ve surat, kara ve siyah sözcükleri verilebilir. Kafasız çocuk yerine başsız çocuk, yumuşak yüzlü yerine yumuşak suratlı, kara talih yerine siyah talih diyemeyiz” (Hatipoğlu, 1970, s. 10).

Lyons, “*Introduction to Theoretical Linguistics*” adlı eserinde eş anlamlılığın dar ve geniş anlamda olmak üzere iki tanımının bulunduğunu belirtir. Çağdaş anlam kuramcıları tarafından dar anlamda “iki öge aynı anlama sahipse eş anlamlıdır”, sözlük bilimciler tarafından geniş anlamda “eş değer olan sözcük dizileridir” şeklinde yorumda bulunulduğunu belirtmiştir (Lyons, 1968: 446).

Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü’nde* eş anlamlı sözcüklerle ilgili şu görüşte bulunmuştur: “Eş anlamlılık, anlam ve işlev yönünden birbirinin aynısı veya benzeri olan dil birimlerinin ilişkisi olarak da görülür. Ama anlam bakımından birbirleri ile tam olarak benzeşen veya örtüşen kelimelerin olmaması ve eş anlamlı kelimelerin

anlam açısından benzer ama birini diğerinden ayıran bir ayrıntıya da sahip olduğu kabul gören görüşlerdendir" (Karaağaç, 2013, s. 373-375).

Tekin, dilimizdeki eş anlamlı sözcüklerin çoğunun yabancı kelimelerdeki karşılığına karşı çıkar. Dilin canlı söz hazinesinde gerçekten eş anlamlı sözcüklerin olmadığından ve eş anlamlı olduğu sanılan sözcüklerin arasında mutlaka ince bir anlam farkı olduğundan bahseder. Sözcüklerin arasında anlam farkı olmasa bile kullanım farkı olduğundan bunun da en az anlam farkı kadar önemli olduğunu dile getirir. Verdiği örneklerle bunu destekler: *beyaz peynir* yerine *ak peynir*; *kalpsiz* yerine *yüreksiz* sözcüklerinin kullanılmasında anlamsal sıkıntılar oluşacağını söyler (Tekin, 1987, s. 115-116).

Korkmaz, eş anlamlı sözcükleri anlamları aynı veya birbirine yakın olan sözcükler olarak açıklar. Eş anlamlı sözcüklerin genellikle bazı sözcüklerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşmaları hususiyetiyle oluştuğunu belirtir. Dilde, kendi aralarında eş anlamlı sözcüklerin olabileceği gibi alıntı sözcükler arasında da oluşabileceğini ifade eder. Türkçe, Arapça ve Farsçadan yaptığı alıntılarla örnekler vererek açıklar (Korkmaz, 1992, s. 55).

Gökalp, "*Türkçülüğün Esasları*" eserinde yaşadığı dönemin halk diline değinerek eş anlamlı sözcüklerin kullanılmadığını birinin kullanılıp diğerinin atıldığını şu sözlerle vurgulamıştır: "Birincisi, halk dilinde eş anlamlı kelimeler yoktur. Halk, Arapçadan ve Acemceden bir kelime aldığı zaman onun eş anlamlısı olan Türkçe kelimeyi Türkçeden büsbütün atar. Böylelikle dilde eş anlamlı kelimeler kalmaz. Meselâ halk "*hasta*" kelimesini alınca "*sayru*" sözünü, "*ayna*" kelimesini alınca "*gözü*" sözünü "*merdiven*" kelimesini alınca "*baskıç*" sözü yaygınlığını yitirmiştir. Gerçi bazen halkın Arapçadan ve Acemceden aldığı kelimeler yanında eski Türkçelerini de koruduğu görülür. Mesela siyah ve beyaz kelimeleri alındıktan sonra kara ve ak kelimeleri Türkçede kalmış. Fakat ne siyah kelimesini kara kelimesinin ne de beyaz kelimesini ak kelimesinin eş anlamlısı sayamayız" (Gökalp, 1996, s. 115).

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda eş anlamlılığın kullanımı ve tanımı hakkında ortak bir görüşe varılamadığını görmekteyiz. Kimi dil bilimciler tarafından yakın anlamlı olarak değerlendirilmesi gerektiğini kimileri tarafından ise iki ögenin aynı anlama gelmesi durumunda eş anlamlı olarak belirtilmesi gerektiğini anlamaktayız. Eş anlamlılığın belirtilmesi açısından bir bağlam içerisinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağını kanaatindeyiz.

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden biri olan *Kısāsü'l-Enbiyâ* peygamber kıssaları konusunda özgün bilgiler veren Türk-İslam kültürü açısından önemli bir eserdir. Eserin yazarı Nâsırü'd-din b. Burhânü'd-din Rabgûzî'dir. Başta Hz. Muhammed olmak üzere İslam dininin doğruladığı diğer peygamberlerin kıssaları ile 'Avac bin 'Annak, Harut ve Marut gibi kıssaları da içermektedir. Ancak kıssaların işlenişinde diğer kutsal kitaplardan da faydalandığı görülmektedir. Eserde manzum parçalar genelde nazım biçimi gazel ve kaside olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır. Din büyükleri ile peygamberlere yazılmış kasideler dışında aşk, tabiat, burçlar gibi çeşitli konular da işlenmiştir. Aynı zamanda halkın rağbetini artırmak için menkıbeler, öğütler ve soru-cevaplarla zenginleştirilmiştir. Eserin yazarı Rabgûzî'nin Türkçe kadar Arapçaya hakimiyetinden de söz edilebilir.

Zengin bir söz varlığına sahip bu yapıtta eş anlamlı sözcükler de buna paralel olarak geniş ölçüde yer tutmuştur.

Çalışmamızda *Kısāsü'l-Enbiyâ'*daki isim soylu sözcükleri eş anlamlılık açısından tespit edilmiştir. Eş anlamlı sözcükler tespit edilirken Aysu Ata'nın *Kısāsü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) 1-2 (2019)* adlı çalışması esas alınmıştır. Çalışmada tespit edilen isim soylu eş anlamlı sözcükler, alfabetik olarak sıralanmış, sözcüklerin köken ve yapıları verilmiştir. İncelenen sözcüklerin etimolojisi Sir Gerard Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth-Century Turkish* adlı eserinden tanımlanmıştır. Clauson'un sözlüğünde olmayan sözcükler için Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi* sözlüğü, Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Nişanyan'ın *Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Doerfer'in *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen Band:II* ve Aysu Ata'nın hazırlanmış olduğu *Kısāsü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) 1-2* dizininden yararlanılmıştır.

Eş anlamlı sözcükler incelenirken sözcüklerin bağlam içerisindeki anlamları göz önüne alınmıştır. Doğan Aksan "*Anlambilim*" kitabının "Tümce Anlam" bilimi başlığı altında bununla ilgili görüşlerini şöyle belirtmiştir: "Tümce anlam bilimi, anlaşmayı sağlayan tümcelerin (ve sözcüklerin) anlam açısından incelenmesini üstlenir. Her ne kadar tek tek sözcükler belli bir kavramı, yerine göre belli bir durum içindeki belli bir anlamı yansıtabilirlerse de tümce içinde bu anlam, bağlama göre değişebilir. Dilin, birbiriyle sıkı ilişkiler içinde, iç içe işleyen beş ayrı dizgenin oluşturduğu bir bütün, bu dizgelerden birinin de anlam düzeni olduğu göz önünde tutulunca anlamla öteki düzenlerin ilişkisi yadsınamaz" (Aksan, 2016, s. 75). Aksan'ın da belirttiği gibi bu doğrultuda sözcükleri bağlam içerisinde vermek daha doğru olacaktır.

Sözcükler, eş anlam olduğu tespit edilen sözcüklerle, anlam ilişkisine göre uygun başlıklara yerleştirilmiştir. Eş anlamlı sözcükler taranırken Doğan Aksan'ın *Anlambilim (2016)* adlı kitabındaki "Türkçede Eş anlamlılık" bölümü dikkate alınmıştır. Çalışmamızın amacı Harezmi Türkçesi dönemi dil özelliklerini ortaya koymak dönemin dini, kültürel ve sosyal yapısını yansıtmak ve bundan sonraki yapılacak olan sözcük çalışmaları katkı sağlamaktır.

1. Kısāsü'l-Enbiyâ' daki Eş anlamlı Sözcükler

1.1) Açlık, kıtlık anlamındaki sözcükler

açlık < aç+llq (EDPT, 26) açlık, kıtlık

"aymışlar: **açlık** yıllarda hîç kimerse Yüsufdın cevân-merdrek yoğ érdi" (110v10)

kaht < Ar. kıtlık, kuraklık

"hikâyetde kelmiş: Hürāsān vilâyetinde **kaht** tüşdi, katıg açlık boldı" (T166b2)

1.2) Ağaç anlamındaki sözcükler

ağaç < ET 1ğaç (EDPT, 79) ağaç

"yemedi içmedi söz sözleşü vaht boldı érse Şāh tut **ağaçını** kabuğın alıp ağzınğa sürtdi" (120r20)

dıraht < Far. ağaç

"gül-āb keltürüp Süleymānı tegresinde saçılar, yana tegresinde **dırahtlar** kıl[dılar]" (148v15)

1.3) Asi anlamındaki sözcükler

boynağ < ET boy(u)n+Ağ (EDPT, 386-387) asi, isyankâr

“bir **boynağı** dīv aydı: sèn hüküm kılğıu maķamda ķoyğunça men munda k[eltürür]-men” (149v15)

ma'şiyet <Ar. isyankârlık, asilik, suç, günah

“munaşşif sözi: Ba'd-ez: Bu kitâbnı tüzgen, t̄at yolında tizgen, **ma'şiyet** yâbânın kezgen, az azuğluğ, köp yazukluğ, Ribât Oguzluğ Burhân oğlı kâzî Nâşır settera'llâhu 'aybehu ve rahma şaybehu andağ aytur” (2r17)

1.4) Akriba anlamındaki sözcükler

kağaş < ET kağaş (EDPT, 607) akraba

“tileyür ersen bēreyin, tamuğdın ķorkar ersen ķutķarayın, ölgen **kağaşın** uruğun için yığlayur ersen turgürü bēreyin” (T165b10)

oğuş < ET uğuş (EDPT, 96) hısım, akraba

“idi yarlıķar: ey Muħammed yād kılğıl Ķurân içinde Meryemni. Ķaçan erse **oğuşında** kün toğar” (168v16)

1.5) Asker anlamındaki sözcükler

çerig < ET cerig (EDPT, 428) asker; ordu

“ançada **çerigge** tēnleyü bir tağnı başı üze kötrüp **çerig** tepesine urğalı oğradı erse Mevlî ta'âlâ hüdhüd kuşğa ilhâm bērdi” (28v11)

leşker: < Far. asker

“boyun sunmadılar. Ömer islâmğa kirmek birle müsülmânlık küçlendi, **leşker** yığıldı” (203r17)

1.6) Asla anlamındaki sözcükler

aşlâ < Ar. asla, hiçbir zaman

“şablânîler aydılar: mi'râc **aşlâ** yoķ erdi” (217v17)

hergiz < Far. asla, hiçbir zaman

“teziginürde çıķmadılar **hergiz** anıñ êrkidin” (5v7)

1.7) Ata anlamındaki sözcükler

âbâ < Ar. ata, soy, sop

“yana bir rivâyetde ibaret-i Âdemdin, turur, **âbâsı** tur[ur], t̄a'atdın ve ciddi ma'şiyetdin” (172v11)

ata < ET ata (EDPT, 40) baba

“kâbîl ķorkdı, aydı: ey **ata**, rahm kılğıl” (17v2)

cedd < Ar. ata

“hüseyn aydı: ey ķarındaş sen me mendin **ceddimge**, atamızķa, anamızķa ulansañ benim selâmumnı tēgürgil” (242v9)

1.8) Av anlamındaki sözcükler

aw/v < *ET av* (EDPT, 3) av

“bir kün İsmâ'il **awğa** barmış érdi” (49r11)

şikâr < *Far. av*

“zühre kamer **şikârimız**” (223r20)

1.9) Ay anlamındaki sözcükler

ay < *ET ay* (EDPT, 265) ay, otuz gün

“muḥammedü'l-Muştafânın nûrî Âdemnün allında qomıyur érdi, tolun **ay** menjizlig” (7r13)

kamer < *Ar. ay*

“yüzünjüz kündin yaruqraq körkünjüz kün ya **kamer**” (77r15)

1.10) Ayak anlamındaki sözcükler

adağ < *ET adağ* (EDPT, 45) ayak

“adem başı tayif tapa **adağı** Mekke sınar bolmağınja hikmet ne érdi?” (6r9)
(6r9)

qadem < *Ar. Ayak.*

“ammâ yarın işler tetrü bolur, **qadem** ağırlığın tilge bérürler” (53r10)

1.11) Bahane, anlamındaki sözcükler

bahâne < *Far. bahane*

“tép **bahâne** kıılır-siz, meniñ oğlum oğrılığ kıılmas yalğan aytur-siz” (99r5)

tıltağ < *ET tıltağ* (EDPT, 494) bahane, engel, sebep

“yana aydı: her-âyine anı qatığ qınağay-men yâ-ğod boğuzlağay-men yâ-ğod belgülig **tıltağ** keltürse qutulğay” (146v5)

1.12) Başka, diğer anlamındaki sözcükler

adın/eğin < *ET adın* (EDPT, 60) başka

“**adın** ferişterler kamuğ ölmüş bolsalar Tanrı yalğuz qalmışda anıñ birle toquşğay-mên, tęp” (9v12)

özge < *ET öz+gA* (EDPT, 285) başka, diğer

“**özge** şüret tüzdi andağ ajun içre elgidin” (5v6)

dığer < *Far. diğer, başka*

“döst kim turur, men bilür-men, siz munı bilmez-siz. Cevâb-ı **dığer** ol turur” (5r15)

1.13) Bayrak anlamındaki sözcükler

'alem < *Ar. bayrak, sancak*

“ol **'alemni** kötürseler yel anı tepretse kök kökrer érdi” (106v8)

rāyet < *Ar. sancak, bayrak*

“dīn şerī'at rāyetini 'āli kılğan Muştafā” (2r8)

toğ < ET toğ (EDPT, 464) tuğ, kraliyet amblemi

“kāfirlerde Ğufrā atlıg bir tişi bar erdi, kel[ip] kāfirler **tuğın** kötürdi” (223v7)

yelük bayrak, süngü ucuna asılan bayrak ¹

“imdi tēgme biriniz üçer kö **yelük** kılıp biri sağdın biri soldın ilgeri arqada asın” (125r4)

1.14) Belirti, delil anlamındaki sözcükler

'alāmet < Ar. alamet, iz, nişan, belirti

“şālīh aydı: üç yolu ün kılğanı üç **'alāmet** belgüsi turur, üç künde 'azāb kelür” (35v20)

biliçi belirti, alamet ²

“ey İbrāhīm saķal ürünlūki ölüm **biliçisi** turur” (56r15)

ıd(ı)k delil, belirti ³

“fermān keldi: kaçan seniñ tennürniñ içinde suw belgürse ol 'azāb **ıdğum** turur” (24r9)

nişān < Far. nişan, iz, belirti

“mevlī ta'ālā yarlıkadı: seni kamuğlarğa **nişān** kıldı” (165v16)

1.15) Beyaz anlamındaki sözcükler

aķ < ET aķ (EDPT, 75) ak, beyaz

“törtünçi kat kök **aķ** yinçüdin turur” (3v15)

beyzā < Ar. beyaz

“ķavluhu ta'ālā: Evvel tayaķ, ekinçi **beyzā** elig, üçünçi inficār, törtünçi infilāk, beşinçi tūfān, altınçi çekürge, yetinçi küye, sekizinci baķa, tokuzunçi ķan” (114r8)

ürün < ET ürün (EDPT, 233) beyaz

“anıñ üçün ķarnı **ürün** boldı” (13v4)

1.16) Bilge anlamındaki sözcükler

bilge < ET bil-ge (EDPT, 340) bilge, hakim

“tañrımızğa çın tapuğsaķ ādemiler **bilgesi**” (181v1)

ħakīm < Ar. bilge

“biri Mezīd bin Sa'd, ekinçi Loķmān bin 'Ād-ol **ħakīm** Loķmān ėrmes” (29v15)

1.17) Boy, (vücut) anlamındaki sözcükler

boy < ET bođ (EDPT, 296) boy, beden, vücut

¹ Sözcük Aysu Ata'nın *Kisāsü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları)* 1-2 dizininde bayrak anlamında kullanılmıştır.

² Sözcük Aysu Ata'nın *Kisāsü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları)* 1-2 dizininde belirti, alamet anlamında kullanılmıştır.

³ Sözcük Aysu Ata'nın *Kisāsü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları)* 1-2 dizininde delil, belirti anlamında kullanılmıştır.

“kaçan şahâbelerniñ andağ sançıp ölgenlerin kördiler érse ékegü **boyun** alışıp toğuştılar” (224v15)

kāmet < Ar. boy

“bular beş nerse birle kamuğ ħalâyıkdın artuğ érdiler: küt, ni'met, **kāmet**, mühlet, ma'şiyet” (29v5)

1.18) Buyruk, emir anlamındaki sözcükler

aḥkām < Ar. hükümler, emirler

“imān keltürdiler, taḥāret, namāz ta'līm bérdi, şerī'at **aḥkāmın** öğretti” (206r11)

buyruk < ET buy(u)r+uḡ (EDPT, 387) buyruk, emir

“İbri tiliñçe bu kitābda yeti miñ **buyruk** bar” (119v4)

emr < Ar. emir, buyruk

“**emr** Mevlī ta'ālānıñ érdi, aymağıl tēp” (97v20)

ḥüküm < Ar. hüküm, emir

“kavlulu ta'ālā: Ḥüküm, każā, **buyruk**, tıyığ Allāhnıñ turur” (88v13)

1.19) Bütün, hep anlamındaki sözcükler

barça < ET bar+ça (EDPT, 356) hep, bütün; bütün, hepsi

“[bunça kerāmet]lerdin soñ **barça** cānlığlardın bizni [körklüg yaratdı.]” (1v11)

barı < ET bar+ı (TETTL, 281)⁴ bütün, baştanbaşa, büsbütün

“aymışlar: Hüd ve Şālihde kēdin **barı** mülk talaştı” (37r14)

bütün < ET büt-ün (EDPT, 356) bütün, tam

“yūsuf yıdın yıdlayın, tēp köñlekni **bütün** kördi, aydı” (72r2)

cemī' < Ar. hep, bütün

“şeşenbe küni **cemī'** 'ālem ħalkın yaratdı ve kuş kırtlarını ve feriştelerni yaratdı” (3v1)

cümle < Ar. cümle, hep, bütün, herkes

“kavlulu ta'ālā: **Cümle** feriştelér secde kıldılar” (9r2)

kamu < ET kamuğ (EDPT, 627) hepsi, bütün

“kēldi yüz miş er **kamu** beşin otuz otuzun” (151v16)

küllī < Ar. bütün

“ebā Bekr aydı rażiya'llāhu 'anhu: ol sā'at k[im] 'Ömer butlarğa işāret kıldı, **küllī** tenim tüğleri öre kıptı” (197v6)

tükel < ET tüke-l (EDPT, 480) hep, bütün

“Ādem öz ülüşin **tükel** yēdi, Ḥavvā yarımını yēdi, yarımını kıoydı” (14r9)

1.20) Canlı anlamındaki sözcükler

⁴ Tietze sözcüğün Eski Türkçe “bar” var anlamında + 3. şahıs iyelik eki birleşip meydana geldiğini belirtir.

cānlığ < *Far.+T.* canlı

“bular aydılar: biregü öldi yana bir **cānlığ** öltürür-sèn, bizge mü küler-sèn” (128r2)

tınlığ < *ET tn+llg* (EDPT, 520) canlı

“yèr yüzinde koydın kutluğrağ adın **tınlığ** yok temişler” (13v11)

tirig < *ET tir-ig* (EDPT, 543) canlı, diri

“bëşinçi ölüğ **tirig** anlarğa muhtâc bolurlar” (18r21)

1.21) Cehennem anlamındaki sözcükler

dūzah < *Far.* cehennem

“penç-şenbe kün behişt **dūzahı** ve ‘azâb feriştelərini yaratdı” (3v4)

tamuğ < *Soğd. tamu* (EDPT, 503) cehennem

“haberde andağ kelür: Mevlî celle celâluhu **tamuğ** içinde éki halk yaratdı” (4r8)

1.22) Cesur, kahraman anlamındaki sözcükler

alpağut < *ET alpağu* (EDPT, 128) cesur, yiğit, kahraman

“amâlikanını yakınını érdi, yawlağ **alpağut** kâfir érdi” (132r11)

bahâdır < *Far.* cesur, yiğit

“üçünçi éwni kızıl bèzek birle bèzedi, **bahâdırlarını** olturtdı” (101v3)

yürekli < *ET yürek+ll(g)* (EDPT, 966) yürekli, cesur

“özi munluğ keđ **yürekli** Mevlîniñ Mürsel kılı” (61v11)

1.23) Cömert anlamındaki sözcükler

akı < *ET ak-ı* (EDPT, 78) cömert, eli açık

“anlağıl İlyâs yalavaç sözlerini ay **akı**” (158r14)

sehâvet < *Ar.* cömertlik, el açıklığı

“**sehâvet** ve kuvvet anı” (189r20)

1.24) Çaresiz anlamındaki sözcükler

bî-nevâ < *Far.* fakir, muhtaç, çaresiz

“dervîş aydı: yawlağ **bî-nevâ**-men, şabrım yok, tedi” (124r7)

nâ-çâr < *Far.* çaresiz

“ol çağırlar ol köllerge koydurur-men, atlar suw içmek[ge] kèlseler **nâçâr** suw ornuğa çağırını içip esürgeyler” (140r12)

1.25) Değerli, kıymetli anlamındaki sözcükler

bahâlıg < *Far.+T.* değerli, kıymetli

“miñ miskâl yıpar bërdi ve miñ ağırı kâfûr bërdi ve ağır **bahâlıg** éki ton [bërdi]” (80v5)

kıymetliğ < *Ar.+T.* kıymetli, değerli

“imâme-i Mısr başında, altun kur belinde, **kıymetliğ** tonlar égninde” (87r17)

yıġar kıymetli, değerli ⁵

“tonluğu tarısuġ **yıġardın** Rüm Hııay aılas uzı” (68v2)

1.26) Doktor anlamındaki sözcükler

otacı < ET *ota+cı* (EDPT, 44) doktor, tabip

“İsîġa mu'cizeler berdi, kamuġ **otaçı** ‘aciz boldılar, ölüġ tirgüzmek teg” (170v10)

ıabīb < Ar. tabip, doktor

“yazuġ iġininı **ıabīb**i, yaratıan Allāhınıı ġabīb

1.27) Dost anlamındaki sözcükler

dōst < Far. dost

“İbrāhīmġa körgüzdi, fānī **dōst** firākı munça yıġlatur, bākī **dōst** firākı neteg cevāb bolġusu” (52r17)

muġib < Ar. dost, seven

“taıı dōst dōstġa, ‘aşıġ ma’suġġa, muġib maġbūbġa tünle ıavuşup bolur” (218v3)

ıoldaş < ET *ıoldaş* (EDPT, 619) arkadaş, dost

“kamuġları tamuġ içinde maıa **ıoldaş** boldılar” (22v21)

1.28) Dudak anlamındaki sözcükler

dudak < ET *tut-gAk** dudak ⁶

“bu ol er turur kim kıyāmet küni bolsa āmennā ve şaddaknā tümen miıı ‘āşī anııı **dudak** tēpretmeki birle yarlııanġay” (184r19)

ir(i)n < ET *erin* (EDPT, 232) dudak

“ey benim dōstum, köılüııni ümmetdin fāriġ tutġıl, seniıı ümmetleriııniıı **irin** tēpretgeni birle ol ‘amel kııġay-men” (238r5)

1.29) Dünya anlamındaki sözcükler

ajun < Soġd. dünya, varlık biçimi

“özge şüret tüzdi andaġ **ajun** içre elgidin” (5v6)

‘ālem < Ar. ālem, kâinat, dünya

“seşenbe küni cemī ‘**ālem** ġalııın yaratdı ve ıuş kıırtlarını ve feriştelerni yaratdı” (3v1)

ceġān < Far. cihan, dünya

⁵ Sözcük Aysu Ata'nın *Kısāsü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)* 1-2 dizininde kıymetli, değerli anlamında kullanılmıştır.

⁶ Nişanyan sözlüġünde sözcüġün Eski Türkçe yazılı örneġi bulunmayan **tutġak* biçiminden evrildiġini belirtir. <http://nisanyansozluk.com/kelime/dudak> [Erişim Tarihi: 17.12.2023] Hasan Eren sözcüġün kökeninin bilinmediġini Eski Türkçe'de “dudak” yerine “erin” biçiminin kullanıldığını ifade eder (1999, s. 122-123). Doerfer (1965, s. 603) ve Gülensoy (2007, s. 206) sözcüġün kökeninin **tōtak* ‘tan geldiġini belirtir.

“mevlī ta‘ālā hitāb kıldı: yā Şālih yer yüzinde meniñ kıllarım bar kim **cihān** olarnıñ birle adaqın turur” (37r5)

1.30) Eğer, şayet anlamındaki sözcükler

eger < *Far.* eğer

“anıñ üçün kim **eger** namāz içinde sıhhat bulsa oturur namāz kılgalı kıpsa yüzi kıble sıñar bolsun” (6r13)

ger < *Far.* eğer

“kıllar üzre **ger** telim bar Mevlimizniñ minneti” (110v6)

şāyed < *Far.* şayet

“anda barıp idi ‘azze ve celleniñ uluğ atların oқusanı **şāyed** kim bulğay-sèn” (128v3)

1.31) Eğlence anlamındaki sözcükler

eglence < *ET ilinçü* (EDPT, 149) eğlence, oynamak

“haқ beşāret birle bėrgen Sāreniñ **eg[leñcesi]**” (53v18)

külgü < *ET külgü* (EDPT, 718) eğlence

“köñül tındurdum tēp çağır içip oyun **külgü** başlap olturdılar” (161v21)

kültgü < *ET külgü* (EDPT, 716) eğlence, şamata

“tün kün hamr içmek birle oyun **kültgü** birle raқş u tarab kılu başladı” (248v9)

1.32) Eziyet anlamındaki sözcükler

azāb < *Ar.* azap, eziyet, işkence

“tamuğ halkıña ‘**azāb** yok” (21r5)

cefā < *Ar.* cefa, eziyet

“her kimērse bu tōrt şahābeni düşman tutup **cefā** aytur bolsa bu harflerdin özge harf keltürsün” (202v9)

emgek < *ET emge-k* (EDPT, 159) emek, zahmet, eziyet

“katıglık **emgekde**, kırkunçda ‘ömri āhir boldı” (27r1)

1.33) Fayda, yarar anlamındaki sözcükler

as(ı)ğ < *ET as(ı)ğ* (EDPT, 244) fayda, yarar

“kėldi kevneynni keziben taptı **asığ** ornını”

“tanlaşıp kıldı halāyık kādırü‘llāh kıdretin” (181v11)

fāyide < *Ar.* fayda, yarar

“bularda ne **fāyide** bar? Cevāb: Fāyide ol turur kim tēp tēmese ėrdi bir ançası feriştelere secde kıldı” (9r3)

yarar < *ET yara-r* (EDPT, 956) yarar, fayda

“olar Tālütü kerāhiyet birle kıböl kıldılar, aydılar: meliklikge **yararın** bileliñ” (132v3)

1.34) Faydasız anlamındaki sözcükler

asığsız < ET *asığ+sız* (EDPT, 245) faydasız, yararsız

“ibrâhîm aydı: bular sözlemes êrmiş, nè tÿü tapnur-siz, **asığsız** nersege?” (40r9-10)

lağv < Ar. faydasız, beyhude

“nâ-mahremka bağgan közlerni ot birle toldurguları. Lehv, gıybet, **lağv**, yalğan sözlegen tillerni ênselerindin çıkarğuları” (249r13)

nâfile < Ar. nâfile, faydasız, işe yaramaz

“halîlu'llâh nâfilesi Yûsuf men-men, tedi” (75v17)

1.35) Feryat, sızlanma anlamındaki sözcükler

feryâd < Far. feryat, sızlanma

“bulardın **feryâd** tÿggil, maña raħm kılğıl” (70r6)

nâle < Far. feryat figan

“mü'min qullar Mevlîniñ döstü tururlar, alar hem **nâle** kılğaylar” (91r17)

sığıt < ET *sığıt* (EDPT, 806) ağlayıp sızlanma, feryat

“tiñleyü turdum tükel yaş ün **sığıt** inçik yığı” (238v4)

zâr < Far. ağlama, feryat figan

“kündin künge Yûsuf maħabbeti köñlinde artdı, Yûsuf firâkında **zâr zâr** yığlayur erdi” (108r20)

1.36) Gece anlamındaki sözcükler

keçe < ET *kece* (EDPT, 694) gece

“kündüz bu işler birle turuñ **keçe** bolsa kökke aşuñ, tañ atğınça tã'at kılıñ tÿp aydı” (21v1)

tün < ET *tün* (EDPT, 513) gece

“ol yÿgirmi üç yıl emgep körmedi **tün** uyqusın” (2r12)

1.37) Gerçek anlamındaki sözcükler

çın < ET *çın* (EDPT, 424) gerçek

“**çın** on êki erdi Ya'qûb sawçınıñ balaları” (65v6)

ħakîkat < Ar. hakikat, gerçek, doğru

“**ħakîkat** kördiler andağuk êrmiş” (19r3)

kerçek < ET *kertü+çAk* (EDPT, 738) gerçek, doğru

“yÿti yılda kÿdin Ĥavvânıñ vefâtı boldı, bu **kerçek** bitigler kıyâmetğa tÿgi mîrâs kaldı” (19r19)

köni < ET *köni* (EDPT, 727) doğru, gerçek

“eger **köni** sözlüg êrseniz bu nerselerniñ atı nè turur maña aytu bÿriñ” (8v11)

şahîh < Ar. gerçek, doğru

“faşih ve **şahih** til anı” (189v3)

toğrı < ET *toğ(u)r-u* (EDPT, 473) doğru, gerçek

“aydı: bolğay kim Mevlî ta’âlâ meni **toğrı** yolğa kigürgey” (T170b17)

1.38) Göğüs anlamındaki sözcükler

bağ(ı)r < ET *bağ(i)r* (EDPT, 317) bağır, göğüs

“hatunlar eliglerin hınâ birle bezeyürler, er ol bolur saşalın **bağır** kanı birle bezese ya kendü eliglerin düşman kanı birle bezese” (247r5)

kög(ü)s/z < ET *kög(ü)s/z* (EDPT, 714) göğüs

“ağdın tüşmişte öre kıoptı, oknu tarttı, **kögüs** kanı birle eki owuçın toldurdı” (248r15)

kökrek < ET *kökrek* (EDPT, 712) sine, göğüs

“hüdhüd **kökreki** üze konup eki emçeki arasığa tumşuķı birle kaçtı” (147v13)

1.39) Gölge anlamındaki sözcükler

kölege < ET *kölege* (EDPT, 716) gölge

“Ya’küb yalavaç bu sewünçni Mübeşşerege aydı, Mübeşşere umançlig boldı, Ken’an yolu başında **kölege** kılp olturur érdi” (105v3)

sāye < *Far.* gölge

“bir pāre aķ bulut biregüniñ başığa **sāye** kılrur” (189r4)

1.40) Güç, kuvvet anlamındaki sözcükler

erk < ET *erk* (EDPT, 220) güç, kuvvet

“ferişte aydı: bu işke **erkim** yok, İdidin destür kılayın, tedi” (20r18)

ķuvvet < *Ar.* kuvvet

“Zeliḥāda rağbet bar ve Yūsufda **ķuvvet** bar ve recüliyyet bar” (82r5)

ķüç < ET *ķüç* (EDPT, 693) güç, kuvvet

“aymışlar: Mısrğa kelmışde kēneştiler aydılar: tēgme birimizniñ bu çaklıg **ķüç** ķuvvetimiz bar, uruşup inimizni alalıñ” (98v4)

tāķat < *Ar.* takat, güç, kuvvet

“kün ısıgığa **tāķat** tutmaz boldılar, yalbardılar” (118v15)

1.41) Güçsüz, zayıf anlamındaki sözcükler

basınçak < ET *basınçak* (EDPT, 374) âciz, güçsüz, zayıf

“Alīķa ḥaber boldı érse üç tulum suw ıdı, bērmediler, er ara telim kişiler **basınçak** boldılar” (240v1)

za’if < *Ar.* zayıf, güçsüz

“**za’if** uşak boğunluğlarını külmek için kıllandılar” (29v4)

1.42) Günah, suç anlamındaki sözcükler

'**ayb** < Ar. ayıp, günah, suç

"ol bizge bakmadı ve meyl kılmadı, biz andın hiç '**ayb** körmedük" (90v14)

günāh < Far. günah

"yana bularğa aydı: sizlerni yarlıkadım, êtken **günāhlarınızı** kêçürdüm" (98v20)

yazuq < ET yazuk (EDPT, 795) günah, suç

"**yazuq** ma'siyet üküş kıldılar" (5r2)

1.43) Günahkâr anlamındaki sözcükler

ma'siyetlîg < Ar.+T. günahkâr

"sen me bu kün **ma'siyetlîg** bir owuç bulğanuq ümmetiñni bizge ısbarlağıl" (238r11)

nā-pāk < Far. günahkâr

"tañrının luğf u ināyeti ve nuşreti bolmasa bir yalguz munça **nā-pāk** birle neteg muqāvemet kılgay êrdi" (203r15)

yazuqluğ < ET yazuk+luğ (EDPT, 986) günahkâr, suçlu

"munaşşif sözi: Ba'd-ez: Bu kitābnı tüzgen, tāt yolında tizgen, ma'siyet yābānın kezgen, az azuğluğ, köp **yazuqluğ**" (2r17)

1.44) Güzel, hoş anlamındaki sözcükler

'**abkarî** < Ar. güzel, hoş.

"ançada Hayy bin Ahtabnı keltürdiler, '**abkarî** tonlar kedip turur erdi, bildi kim öldürürler" (230r2)

hoş < Far. hoş, iyi, güzel

"aħmak kâfir birle ħüccetleşmekni **hoş** körmedi, bir söz birle tındurmayın, tēp aydı" (40v3)

lañif < Ar. güzel, hoş.

"la'lin açsa yinçülerdin töklünür türlüg **lañif**

Ol irinniñ tatıgında kayda yeñsün bal şeker" (77r17)

1.45) Harap, yıkık anlamındaki sözcükler

ħarāb < Ar. harap, viran, yıkık

"ba'zılar aymışlar: Beytü'l-Mağdis **ħarāb** bolmuşda bolmuşınğa yığlamış üçün" (13v2)

ħora < ET kora (EDPT, 645) viran, harap

"yarıq kēdip turğanın aydı: Ta'biri bu turur: Medīnede tursa yeğrek erdi, Medīneni **ħora** kılp tursa-miz yahşırak, tēdi" (223r2)

1.46) Hasta anlamındaki sözcükler

ağrıqlıq < ET ağırlıq+llıq (EDPT, 93) hasta

"zelihā aydı: ey Yūsuf, seniñ sewüglükiñdin közüm yığlağū **ağrıqlıq** boldı" (80r16)

hasta < *Far.* hasta

“ançada İblīs ‘aleyhi’l-la’ne bu iş Benī İsrā’īl arasında bitmesün tēp özini **hasta** kılıp yolını saklap olturdi” (128v5-6)

iglig < *ET ig+llg* (EDPT, 106) hasta

“kimi arıg kimi arıgsız, kimi **iglig** kimi igsiz, kimi ürün kimi çara, kimi sarıg kimi kızıl” (6r3)

1.47) Hazır anlamındaki sözcükler

anuk < *ET anuk* (EDPT, 93) hazır, hazırlıklı

“azze ve celle belāsınğa **anuk** turgıl” (153v13)

hāzır < *Ar.* hazır

“bir kün Ebū Cehl birle kâfirler Resūlğa nâ-sezâ aytur êrdiler. ‘Ömer **hāzır** êrdi aydi” (195r21)

tayyar < *Ar.* hazır

“ebū Bekr rażiya’llāhu ‘anhu bu iş için tēveler **tayyār** kılıp êrdi, sözleşip yandı” (219v18)

1.48) Hediye anlamındaki sözcükler

böleg < *ET böleg* (EDPT, 338) hediye

“döst döstka sefer kılıp yanar bolsa bir hediyeye ya’nī **böleg** ala barurlar” (214r18)

hediyee < *Ar.* hediye, armağan

“melikge aydılar: bir bāzırgān saña **hediyee** keltürdi” (161r20)

soyurğal < *Moğ. tsoyurka-l* (EDPT, 556) ikram, bağış

“anda kēdin ayaqçığa aydı: seniñ tüşün yoruķı ol turur kim [üç] kündin soñ seni zindāndın çıkarurlar ve **soyurğal** kılıp bayakı teg ayaqçı bolur-sēnc” (88v14)

1.49) Hikaye anlamındaki sözcükler

hikāyet < *Ar.* hikāye, kıssa

“**hikāyet**: ‘Ömer-i hattāb rażiya’llāhu ‘anhu bir mescidge kirdi” (18v16)

kaşas < *Ar.* anlatı, hikāye

“izlegen bat tapkay, işitgen bat bilgey tēp **kaşas**-ı Rabğüzī at bērdük, va’llāhu a’lem” (3r3)

kışsa < *Ar.* kıssa, hikāye

“ol **kışsa** bu turur: Ādemnün soñ toğgan oğlanlarında êr oğlığa ‘Abdü’l-Muğays atadı” kızğa Emetü’l-Mağyır. (15r21)

1.50) Hisar, kale anlamındaki sözcükler

hişār < *Ar.* hisar, kale

“bardılar **hişār** kigürdiler, bulğannı öldürdiler, sarayların bozdılar” (228r1)

kal’a < *Ar.* kale

“konstantiniyyede bir **kal'a** kopardı, yeti yolu övrülmegünce aña kirse bolmas”

korğan < ET *kurğan* (EUTS, 187) kale

“yana ün keldi: ey Tālūt oğlanların birle **korğanğa** bargıl” (134r21)

1.51) Huy anlamındaki sözcükler

haşlet < Ar. huy, tabiat, mizaç

“yana aymışlar: Bözçide altı **haşlet** bar turur: ilki ol turur kamuğı sünnī bolurlar, ekinçi cüvân-merd, üçünçi ğaiīb-döst bolurlar” (18r19)

tab' < Ar. tabiat, huy, yaradılış

“işaret ol turur, kim mücâhede kılıcı birle **tab'**-ı endāmında şerī'at hükmi birle bu dört şıfatnı boğuzlasa mengü tiriglik bulğay” (55v8)

tabī'at < Ar. tabiat, huy, yaradılış

“zelīhānı urğalı ogramadıñ mu, **tabī'at** yünjüllikindin Zelīhāğa meyl kılmadıñ mu?” (91v4)

1.52) İnsan, kişi anlamındaki sözcükler

kişi < ET *kişi* (EDPT, 752) insan, kişi

“kıyāmetğa tégi **kişi** öltürmek ğan tökmek Kābildin ta'lim ıaldı” (16r2)

ādem < Ar. kişi, insan

“İdris bildi, **ādem** érmes, aydı: ādem mü-sen ya ferişte mü?” (20r15)

1.53) İstek anlamındaki sözcükler

arzu < Far. arzu, istek

“Resül 'aleyhi's-selām aydı: ey İdrīs, bu maķāmğa tégmişde maña ümmet bolmaķnı nēdin **arzu** kıılır-sēn?” (214v19)

der-h'āst < Far. istek, talep, arzu

“o[lar] köp **der-h'āst** kıldılar érse ıabül kıldı, kızını Süleymāńa bērdiler” (143v18)

hācet < Ar. hacet, ihtiyaç, istek

“yana aymışlar: bu dört kuş ölmekiñe **hācet** né érdi?” (55r18)

hevā < Far. istek, arzu

“münācāt: İlāhī biz za'īfler bu yeti yüz kāfırlıķdın bızār-miz, taķı yetmiş ēki türlüğ **hevā** ve bid'atdın yıraķ-miz” (202v13)

murād < Ar. murat, istek, amaç, gaye

“**murād** ol ēkegüdin İblīs taķı Kābīl turur” (17r7)

meyl < Ar. meyil, eğilim, istek

“Azā ol hatunnı kördi érse köñli ol hatunğa **meyl** kıldı” (21v4)

tilek < ET *tile-k* (EDPT, 498) dilek, istek

“telimler **tilek** tünle taptı tamām” (51r16)

1.54) Karanlık anlamındaki sözcükler**karañğ/ku** < Moğ. *karañğ/ku*⁷ (EDPT, 662)

“Havvā tēg cüft bērilgen, iblīs vesvesesiñe ilingen, yaruq uçmañdın adrılğan, **karañgu** dünyāge ingen, üç yüz yıl tēp yığlağan, hiṭābın işitken, tācın başıñğa urğan, hil’atin keḍgen”

zulmet < Ar. karanlık“küfr ü **zulmet** tūğlarını yerge çalğan Muştafa” (2r9)**1.55) Kapı anlamındaki sözcükler****ēşik** < ET *eşik* (EDPT, 260) kapı“İsmā’īl aydı: ol meniñ atam turur, ol **ēşik** tēyü seni aymış” (49v10)**kapuğ** < ET *kapuğ/kapağ* (EDPT, 583) kapı“bir kimerse **kapuğ** kağdı” (19r1)**1.56) Kavga anlamındaki sözcükler****cedel** < Ar. tartışma, kavga“açuk yüzlüg, köni sözlüg, cevān-merd dīnlig, yumşak köñüllüg. **Cedel** kılmağı” (198v7)**ğavğā** < Ar. kavga, dövüş“lüṭ cādūlar keltürmiş tēp **ğavğā** tağı artuğrak boldı” (61r1)**kerişlik** < ET *keriş-lik* (EDPT, 747) kavga, dövüş“cevāb: Kağığ sözleğiniz erse ol ma kağığ sözlegey, **kerişlik** bolğay, siz kerişmen” (T174a12)**1.57) Kavim anlamındaki sözcükler****boḍun** < ET *boḍun* (EDPT, 306) kavim, boy“sizlerni anlamas **boḍun** körer-men” (29v2)**qavm** < Ar. kavim“yarındaşı kün ol **qavm** kelip ēwni kördiler, tañlaştılar” (34r10)**millet** < Ar. millet“bu ol er turur kim miñ yēti yüz gebrlig **milletini** anıñ yoğ ēter” (184r14)**1.58) Kıskanç anlamındaki sözcükler****küniçi** < ET *küni* (EDPT, 727) kıskanç“hamiyyetliğ erdi, yawlağ **küniçi** erdi” (28r12)**küni/ünç** < ET *küni* (EDPT, 727) kıskanç“kağan mümin sewüğ közi birlen nersege bağsa Mevlī ta’ālā **küniç** turur” (95r20)

⁷ Sözcüğün kökeni ile ilgili dilbilimciler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Genel kanı Moğolca kökenli olmakla beraber KARANGU(Y) > KARAŃU KELİMESİ MOĞOLCA MI, TÜRKÇE Mİ? adlı çalışmaya bakmakta fayda var (Uzuntaş, 2015, s. 175-182).

hased < Ar. haset, kıskançlık, çekememezlik, düşmanlık

“karınçça aydı: bu sözdin **hased** isi kelür, maña bolsun özgelerge bolmasun” (139r16)

1.59) Koku anlamındaki sözcükler

ıtr < Ar. koku

“amr bini'l-Âş bir yıd köydürüp micmerni **ıtrı** birle Necâşîka alıp bërdi” (233v20)

is < ET *ıd/yıd* (EDPT, 83) koku, duman

“yarlıg keldi: bilmediñ mü kim rüze tutğan kılınıñ ağızınıñ **isi** meniñ katımda yıpardın sewüglügrek turur êrdi” (120r21)

yıd < ET *yıd* (EDPT, 83) koku

“ka'b aydı: sendin tatlıg **yıd** kelür, êsrük bolğay mu-sên? Bolğay-men, tedi” (227v15)

1.60) Kolay anlamındaki sözcükler

āsān < Far. kolay

“aydılar: bu cādülük **āsān** turur” (112r8)

oñay < ET *oña-y* (EDPT, 191) kolay

“cevāb: Kirürde idi 'azze ve celledin hiṭābın iṣitdi êrse **oñay** kirdi” (7r3)

sehl < Ar. kolay, sakıncasız

“aydı: dīv perini maña musaḥḥar kıldı. Karınçça aydı: bu **sehl** mülk turur, şabr kılşañ êrdi” (139v6)

yeñil < ET *yéñil* (EDPT, 950) hafif, kolay

“ümmetiñ bu yükni kötere almağay, yañıl, **yeñilrek** qolğıl, tedi” (213v3)

1.61) Kötü anlamındaki sözcükler

isiz < ET *ésiz* (EDPT, 253) kötü

“kimi edgü kimi **isiz**, kimi süçüg sözlüg kimi açığ sözlüg, kimi qatıg köñüllüg kimi yumşaq köñüllig” (6r4)

yaman < ET *yaman* (EDPT, 937) yaman, kötü

“taķı bizni arıg yolğa köndürüp hidāyet birle ağırlap **yaman** yoldın qutqardı” (1v5)

yawuz < ET *yabız* (EDPT, 882) kötü

“**Yawuz** yolğa yolçıladılar” (18r13)

1.62) Kul, köle anlamındaki sözcükler

bende < Far. kul, köle

“fāyide: Kaçañ Mevlī ta'ālāniñ raḥmeti eseri zāhir bolsa **bende** Tanrığa tapunguçı bolur” (196r15)

ķul < ET *ķul* (EDPT, 615) kul, köle

“aydı: İdiyā, maña destür bērgil, barayın, 'ālem içinde bir edgü **ķul** tileyin” (36v8)

1.63) Küfretme anlamındaki sözcükler

gūlī < Ar. azar, küfretme, sövme

“tēp ançada ḥālī aḍnadı ērse aydı: men kēçsem yüzümni açıp meni bir kefenge yörgeñ, kefenim içinde **gūlī** kılmañ” (239v12)

söküş < ET *söğüş* (EDPT, 823) sövme, küfretme

“mezemmet **söküş** ‘ār eger bolmasa” (205v19)

1.64) Lezzet anlamındaki sözcükler

lezzet < Ar. lezzet, tat

“imdigē tēgrü tenimge tēgmedi er **lezzeti**” (110v4)

meze < Far. tat, lezzet

“cüftlik mezesi tēseñ Mevlī ta‘ālā ve ‘ibādet içinde Meryemge ança **meze** bērmış ērdi kim er mezesi anıñ katıda yoḡğa çıktı” (167r7)

tat < ET *tat* (EDPT, 449) tat, lezzet

“ol topraḡda safī tebiz, ürün kara, süçüg açıḡ, sarıḡ yaşıl, kızıl kök, ḡatıḡ yumşaq ve arıḡ arıḡsız, tatlıḡ [**tat**]sız ḡamuḡ bar ērdi” (6r1)

1.65) Lütuf, bağış anlamındaki sözcükler

himmet < Ar. lütuf, ihsan, yardım

“küñdin ēdizrek **himmeti** Mevrūsı bēḡlik dünyada sürer elni bulnup beḡā” (2v4)

‘ināyet < Ar. inayet, lütuf, ihsan, iyilik

“cevāb aydı: ezelde Ādem ḡaḡında **‘ināyet** bar [ēr]di” (11v20)

kerem < Ar. kerem, lütuf, ihsan, bağış

“körk kılıḡ ziynet melāḡat hem nübüvvet hem **kerem**” (65v10)

luḡf < Ar. lütuf

“tañrıñ **luḡf** u ‘ināyeti ve nuşreti bolmasa bir yalḡuz munça nā-pāk birle neteg muḡāvemēt kılḡay ērdi” (203r15)

mevhibet < Ar. ihsan, bağış, lütuf

“ol ibtilāsı birle mübtelā bolḡan, secdesin kılḡan, ḡiḡābın işitken, ḡil‘atin bulḡan, emrini tutḡan, nehīsindin yıraḡ turḡan, **mevhibeti** bērilgen” (131r19)

1.66) Masum anlamındaki sözcükler

işmet < Ar. temizlik, masum olma

“körkde **işmet** ışḡda vuşlat mülk nübüvvet bu ḡamuḡ” (110v6)

ma‘şüm < Ar. masum

“eger ḡelāl kördi tēse-miz küfr bolur, yalawaḡlar küfrdin **ma‘şüm** bolurlar” (70r16)

yazuḡsızlıḡ < ET *yazuk+suz+lık* (EDPT, 986) masumluk

“menin yazukluğlıkım **yazuksızlıkım** belgüüg bolmağunça çıkmas-men” (90v5)

1.67) Melek anlamındaki sözcükler

ferište < *Far.* melek

“ekinçi **ferište** melek atandı, periler cin. Üçünçi feriştelere ornı ediz kökde boldı, periler yerde kaldı” (4r7)

melek < *Ar.* melek

“cebrâ'îl kanat birle sıkadı, torğa tég yumşak boldı. Yana uçmağdın bir **me[lek]** bir köñlek keltürdi” (70v12)

1.68) Memleket anlamındaki sözcükler

él < *ET él* (EDPT, 121) halk, insanlar

“**él** aşasun yüz yaşasun bolup muñi Mevlîsınğa” (2v12)

hıtta < *Ar.* memleket, ülke

“aşfiyâ kıdvesi ol şadr-ı şuffe-i şafâ bedr-i **hıtta**-i vefâ Muhammed Muştafâ şalla'llâhu ve selleme” (2r7)

memleket < *Ar.* memleket, ülke

“özgeler aydılar: bu nê söz bolur, Yūsufğa **memleket**, bu pād-şahlık kim bērdi” (94r20)

1.69) Mezar anlamındaki sözcükler

gūr < *Far.* mezar, kabir

“özleriñe **gūr** kazdılar, kefenlerin kēddiler, gūrularıña kirdiler, olturdılar” (36v4)

qabr < *Ar.* kabir, mezar

“andın soñ vaşiyet kıldı: kaçan men öldüm erse bu bitigni kefenimge çulğap meniñ birle **qabrde** qoyuñ” (200r13)

lahd < *Ar.* mezar, kabir

“Ātike başınğa toprak savurdu aydı: yā 'Abda'llāh başınıñı **lahd** toprağdın kötergil” (188r11)

mezār < *Ar.* mezar

“hüseyn aytur: kulağım tuttum, aytur: aydılar, maña qorqmağıl, men Tanrı sendin hoşnūd-men tēp, dünyādın kēçti, yığlaştılar. **Mez[arın]** bitürdiler” (242v13)

sin < *ET sin*⁸ (EDPT, 832) mezar

“aydı: ey CIRCİS bu él kırağında bir **sin** bar, on yeti kişi anda kömüglüg turur” (163r2)

1.70) Öğüt anlamındaki sözcükler

naşihat < *Ar.* nasihat, öğüt

“tenbîh ü **naşihat**” (249r1)

⁸ Dilbilimciler arasında sözcüğün kökenin Çince'den geldiğini dair tartışmalar bulunmaktadır. Aysu Ata'nın indeksinde verilen bilgiye ve Clauson'a göre sözcüğü Türkçe olarak tanıkladık.

öğüt < *ET öğüt* (EDPT, 102) öğüt, nasihat

“ma’şiyetga yëti miñ **öğüt** bar” (119v4)

pend < *Far.* öğüt, nasihat

“**pend** ü naşîhat: Ey müsülmânlar, yamanlar birle qoldaşlıq kılman” (195v20)

1.71) Ölüm anlamındaki sözcükler

mevt < *Ar.* ölüm

“hızır **mevt** yëriñe keltürdi” (30v3)

ölüm < *ET ölüm* (EDPT, 146) ölüm

“mağşüd ol êrdi: “Ölügler tirilgü küñge tēgi ‘ömr bulsam maña eđin **ölüm** bolmağay” (9v7)

vefat < *Ar.* vefat, ölüm

“**vefât**-ı Ebü Bekr-i Şiddîk rażiya’llâhu ‘anhu” (238v11)

1.72) Önce anlamında sözcükler

aşnu < *ET aşnu* (EDPT, 263) önce

“sebeb ol êrdi kim Âdem yaratılmazda **aşnu** Âdem oğlanları fesâd kılğanlar, kan tökkenler tēp gıybet kıldılar” (8v4)

baya < *ET baya* (EDPT, 384) önce, az önce

“ferişte **bayakı** sözni sözledi” (20r14)

bur(u)n < *ET burun* (EDPT, 367) önce

“meniñ ecelimdin bir yıl **burun** maña haber bērgil” (56r12)

evvel < *Ar.* evvel, önce, önceki

“**evvel** köpükdin tütün çıkdı” (3r11)

ilk < *ET ilk* (EDPT, 140) ilk, ilk önce

“kamuğ mañlûkât içinde **ilk** nikâh ol êrdi, andın burun nikâh yok êrdi” (4r13)

oza < *ET oza* (EDPT, 280) önce

“mevlî kudretin körmeklik üçün **oza** közin yaratdı” (6v12)

1.73) Övgü anlamındaki sözcükler

alğa < *ET alğa* (EDPT, 138) övmek, övgü

“şeytân **alğası** birle i’tikâd tutmağ kerekmes” (142v8)

medh < *Ar.* medih, övgü

“bu sūre tamâm bolğunça bu tört şahâbeniñ **medh** ve şıfatı turur” (202v6)

sena < *Ar.* övgü, övüş

“hamd u **senā** ol idî ‘azze ve celleğa kim meni neciyy yarattı” (210r2)

1.74) Övünç anlamındaki sözcükler**fahr** < *Ar.* iftihar, övünç

“kaçan ‘âlem **fahrı** Muhammed Muştafâ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hağ yarlıkın tégürdi erse Mevlî ta‘âlâ yarlık ıddı” (119v16)

iftihâr < *Ar.* iftihar, övünç

“**iftihâr** için kız bergegen Ebü Bekr, evvel mescid binâ kılğan Ebü Bekr” (199v2)

küv/wenç < *ET küven-ç* (EDPT, 689) övünç, gurur

“kıyâmetğa tégi ferişterler arasın[da] bizge müfâhiret, **küvenç** bolsun tęp yolın sağlap turdılar” (214v9)

1.75) Parlak, aydınlık anlamındaki sözcükler**aydın** < *ET aydın* (EDPT, 268) parlak, aydınlık

“beşîr tartdı, aşurdı, kavada Yüsufnu kördi, **aydın** kündin körklüg[rek]” (71v9)

rüşen < *Far.* parlak, aydınlık; açık seçik

“erham nüründin cihân **rüşen** boldı” (144v20)

yaruğ < *ET yar-uğ* (EDPT, 962) aydınlık, parlak

“İblîs vesvesesiğe ilingen, **yaruğ** uçmağdın adrılğan, qarañgu dünyâge ingen, üç yüz yıl tęp yığlağan” (5r21)

1.76) Parmak anlamındaki sözcükler**ernek** < *ET ernek* (EDPT, 234) parmak

“Yusuf yüzün tüşdi, yanğakında bés **ernek** qum [orn]adı” (70r3)

barmağ < *ET parmak* (EDPT, 232) parmak

“aymışlar: yetmiş hiçâbdın orta **barmağ** endâzesinçe tecellî nürü köründi” (121v4)

1.77) Parça anlamındaki sözcükler**keseğ** < *ET keseğ* (EDPT, 749) parça, bölük

“aydı: barğıl, zekeriğe bir **keseğ** böz yörgegel” (19r6)

pare < *Far.* parça

“yetmiş **pare** elde ol kızdın körklüg kız yoğ turur” (144r11)

parça < *Far.* parça

“éteki yırtılıp bir **parçası** qolığa keldi” (83v6)

tikke < *ET tike/tikke* (EDPT, 478) parça

“Yüsuf ewdın çıkğaç tişiler aşuqup bıçağ birle türmek kesiğ Yüsuf ağığa **tikke** bereleñ, tęp kese başladılar” (85v15)

1.78) Peygamber anlamındaki sözcükler**enbiya** < *Ar.* enbiya, peygamberler; peygamber

“ümmeţka şefî, **enbiyâ** kıblesi” (2r7)

mürsel < Ar. peygamber

“özi muñluğ keđ yürekli Mevlîniñ **Mürsel** kulu” (61v11)

nebî < Ar. peygamber

“halk üze yawlağ bağırsağ érdi belgülig **nebî**” (158r15)

nübüvvet < Ar. peygamberlik

“**nübüvvet** kelmişde kedin, müsülmân boluñ, butğa tapunmañ, tedi” (31v14)

peygamber < Far. peygamber

“kamuğ **peygamberler** şeriatinde otğa köyürmek qurbânları érdi, bizniñ peygamber Muhammedü'l-Muştafâğa tégdi” (15r3)

yalav/waç < ET *yalavaç/yalawaç* (EDPT, 921) peygamber

“toğmadı andın **yalavaç** yalguz érdi Muştafâ” (47v18)

1.79) Sabah anlamındaki sözcükler

erte < ET *erte* (EDPT, 202) sabah

“korkünüzni küseyür-men **erte** gâh bir kün bolur” (77r19)

şubh < Ar. sabah, şafak

“kaçan **şubh** vaqtı érse Resül yanıp keldi” (206r13)

1.80) Sağlık anlamındaki sözcükler

sağlık < ET *sağlık* (EDPT, 809) sağlık

“mevlî ta'âlâ saña mundağ belâ bérdi. Eyyüb aydı: yétmiş **sağlık**da ni'metde erdim, yétmiş yıl yana miñnetde bolsam ne bolğay?” (T159b19)

şihhat < Ar. sıhhat, sağlık

“mevlî **şihhat** bérdi toğdı sa'd üze yılduzları” (T153a12)

1.81) Sakin anlamındaki sözcükler

amul < ET *amul* (EDPT, 160) sakin

“alçağ **amul** tüzün kılığ silig arığ haddin çıça” (2v3)

sükûnet < Ar. sakinlik, ağırbaşlılık, durgunluk

“vağâr ve **sükûnet** anıñ” (189v5)

1.82) Sevgi anlamındaki sözcükler

mağabbet < Ar. sevgi

“bu ma yük érmiş, **mağabbetdin** soñ firâk, tamâm yükni kötergey-miz” (213r16)

mihr < Far. sevgi

“mevlî ta'âlâ kıbtî tişlerinin köñliñe **mihr** saldı” (115r15)

sewüg < ET *sev-ig* (EDPT, 787) sevmek sevgi

“anamniñ adağınğa tüşüp özr kılup **sewüg** dîdârın körüp kalğay érdim” (51r20)

1.83) Sevgili anlamındaki sözcükler**maḥbûb** < Ar. sevilen, sevgili“taḳı dōst dōstġa, ‘āşık ma‘şûġa, muḥib **maḥbûb**ġa tünle ḳavuşup bolur” (218v3)**ma‘şûġ** < Ar. sevgili, sevilen“ol neteg ‘āşık bolur kim ḳaytsa **ma‘şûġ** reyidin” (83r19)**sewüġlûġ** < ET *sewüg+lûġ* (EDPT, 788) sevgili, sevilen“mevlî ḥazretinde **sewüġlûġ** ol êkisi bu turur” (53r2)**nigâr** < Far. sevgili“yinçü gevher **nigârımız**” (223r21)**1.84) Sevinç, müjde anlamındaki sözcükler****beşâret** < Ar. müjde, iyi haber“ey Yunus **beşâret** saña yalavaçlık bérdi” (152r21)**sew/vü/inç** < ET *sev-(i)n-ç* (EDPT, 780) sevinç, müjde“bir yıl sewünç yağmuru yağdı. Ol yoldın Âdemġa **sewünç**din ḳadġu artuġraġ boldı” (6r6)**1.85) Sonra anlamındaki sözcükler****basa** < ET *bas-a* (EDPT, 371) sonra“taḳrı ‘azze ve celle körkni Yüsufdın **basa[raġ]** Zelîḥâġa bérmiş erdi” (78v21)**keḏin** < ET *keḏin* (EDPT, 705) sonra“ey ḳarındaşlarım **keḏin** öküngey-siz, asıġ ḳılmaġay, keliñ meniñ kiçilikimge baġıp raḥm ḳılıñ” (73v21)**sonra** < ET *soḡ+rA* (EDPT, 832) sonra, son, daha sonra“ol sözler **sonra** Lûṡ yalavaç ḳışşasında kelgey” (54r3)**1.86) Soy, sop anlamındaki sözcükler****aşl** < Ar. asıl, soy sop, ata, ecdat“**aşl**ı Moġul êrken körünj islâm için tutdı beġâ” (2v5)**neseb** < Ar. aile, soy, ecdat“bu bizdin uluġraġ tururlar, ḥaseb ve **neseb** içinde” (34v3)**nesl** < Ar. nesil, soy“Ḥadîce aydı: sên bilür-sên, né teġey-men, aşlı bar **nesli** bar, körki bar, hüneri bar, ḥiredi bar, emâneti bar, diyâneti bar” (192r1)**ur(u)ġ** < ET *ur-uġ*⁹ (EDPT, 214) nesil; kuşak

⁹ Soy, sop anlamlarında olan sözcük aynı zamanda çok anlamlı bir yapıya sahiptir. Kutadġu Bilig’de tohum anlamında da kullanılmıştır. (Karataş, 2023, s. 90-119)

Ayrıca “eşgösterenlilik” açısından incelenen sözcüğün tohum anlamıyla ilgili anlam baġlantısı olduġu ileri sürülür. (Durgunay, 2017, s. 166-177)

“andağuk uruğları Hindülar, Habeşiler, Zengiler kamuğı anıñ **uruğı** tururlar” (27r21)

zürriyet < Ar. nesil, soy

“ulemālar ihtilāf kılmışlar, Ādem **zürriyeti** onurkasından çıkarğanı kayda érdi? Ba’zılar aymışlar: uçmaḥka kirmekde aşnu érdi” (10r14)

1.87) Tanrı, Allah anlamındaki sözcükler

Allāh < Ar. Allah.

“Cebrā’īl ‘aleyhi’s-selām peygamberlik tégürdi, aydı: bargıl, melikge aygıl, aytsun **Allāh** bir turur Şālih anıñ yalawaçı turur” (33v20)

mevlī < Ar. Mevla, Allah

“**mevlī** kudreti birle ol ékegüniñ kudruķı kavıştı” (4r11)

rab(b) < Ar. Rab, Allah

“yā **Rabbi** uḳbīde menniñ tenini tamuğ otıǵa ḥarām kılsa hıç ‘acīb ü ğarīb bolmağay” (15r11)

Tarı < ET tenri Tanrı, Allah

“taķı bir mu’teber tefsīrde keltürmiş: tédüki murādı ol érdi: “Bu kün **Tarı** ferişteleri kavī turur” (9v10)

uğan < ET uğan (EDPT, 87) Allah

“yetti tün sekkiz kün içre yoğ yodun kıldı **Uğan**” (29r8)

1.88) Taraf, yön anlamındaki sözcükler

bulun/n < ET bulun (EDPT, 343) taraf, yön

“[tö]rt **bulun** altı cihetdin sekkiz uçmaḥ bolǵuǵa” (181r16)

cihet < Ar. yön, taraf

“[tö]rt bulun altı **cihet**din sekkiz uçmaḥ bolǵuǵa” (181r16)

sarı/u < ET sarı (EDPT,844) taraf, yön

“mundağuk maşrıķ **sarı** Cābülsaǵa bardım” (216r5)

taraf < Ar. taraf, yön

“tört **taraf** ‘ālem içre toğuş kılgaylar” (145v14)

1.89) Temiz anlamındaki sözcükler

arığ < ET arı-ğ (EDPT, 214) temiz, arı

“taķı bizni **arığ** yolǵa köndürüp hidāyet birle ağırlap yaman yoldın kıtkardı” (1v5)

silig < ET sil-(i)g (EDPT, 826) temiz, pak

“lüḥ çıkdı, körklüg, **silig**, arığ yigitler kördi, kırkdı” (60r19)

pak < Far. pak, temiz

“bir arığ **pak** kışi bolup keldi” (41v5)

1.90) Topluluk anlamındaki sözcükler**cemâ'at** < Ar. cemaat, topluluk

“kõpuñ Ka'bege baralıñ [cemâ]at birle namâz kılalıñ” (197r11)

nefir < Ar. cemaat, topluluk

“nağara nefir birle atasığa utru çıktı” (106v7)

yomkı < ET yomkı (EDPT, 935) topluluk, cemaat

“yomkıka yarlıg tegürdi kıatlanıp içi bağrıdın” (T164b3)

zümre < Ar. zümre, cemaat, topluluk

“yörیدی tün kündüzin aldı Semüdnüñ zümresin” (31r18)

1.91) Tutsak anlamındaki sözcükler**bulun** < ET bulun (EDPT, 343) esir, tutsak

“anıñ atasın öltürüp anı bulun keltürmiş érdi” (46v7)

esir < Ar. esir, tutsak

“bir niçeni öltürdiler, bir niçeni esir kıldılar” (133v15)

1.92) Utanma anlamındaki sözcükler**'âr** < Ar. ar, hayâ, utanma

“mezemmet söküş 'âr eger bolmasa” (205v19)

eymen < ET eymen (EDPT, 273) çekinme, utanma, korkma

“kimerse kim kège hamr içse kündüz it birle oynasa müsülmânlar hâremi andın eymen bolmasa anıñ birle neteg bey'at kılayın” (244v3)

uyat < ET uyat (EDPT, 268) utanma, utangaç

“bir niçesi üdreğa nisbet kıldılar. “üdre” uyat endâmdağı şış bolur” (119v21)

1.93) Uygun anlamındaki sözcükler**lâyık** < Ar. layık, uygun, münasip

“têp iltimas yanlıg işâret boldı érse egerçi özümüzni ol işke lâyık, ol 'amelge muvâfık érmesin [bilmiş] érken özini ağırlap nefis saklamış bolup bu ağır işke yüz evürdük” (2v18)

muvâfık < Ar. muvafık, uygun, münasip

“cevâblarda dürüstreki bu turur, Kıur'ân âyetiğa muvâfık” (107r14)

revâ < Far. uygun, layık

“fâyide: Bu kün bu dünyâda Muhammed ümmetini fazîhat kılmakñı revâ körmedüm” (15r8)

sezâ < Far. uygun, layık, yaraşır

“köz tutğıl, ef'âlka sezâ a'mâlka cezâ küni kelsün” (249r4)

yaraşu < ET yaraş-u (EDPT, 973) uygun

“küçlerine bođlarıña **yaraşu** butlar kıldılar” (29r17)

1.94) Üzüntü anlamındaki sözcükler

açıĝ < *ET* açıĝ (EDPT, 22) acı, keder; öfke, sinir, kızgınlık

“kimi eđĝü kimi isiz, kimi süçüĝ sözlüĝ kimi **açıĝ** sözlüĝ” (6r4)

ĝam < *Ar.* gam, keder, üzüntü, tasa

“bu **ĝamdın** keçdiñ eñse ançada bizni körgey-sen” (123r1)

kađĝu/kaýĝu kaygı, tasa, üzüntü

“kırk yıl ol topraĝ üze yaĝmur yaĝdı. Otuz toĝuz yıl **kađĝu** yaĝmuru yaĝdı” (6r6)

kaħr < *Ar.* kahır, üzüntü

“yeti yolu bıçaĝnı tartdı, ötmedi. **Kaħr** kılıp bıçaĝnı yerĝe çaldı” (51v11)

1.95) Vakit anlamındaki sözcükler

ĝah < *Ar.* vakit, zaman

“korkünüzni küseyür-men erde **ĝah** bir kün bolur” (77r19)

oĝur < *ET* oĝur (EDPT, 89) zaman, vakit

“ol **oĝurda** yılan, körklüĝ şüretliĝ tewege menzeyür erdi” (11r13)

rüzĝâr < *Far.* vakit, dönem

“aymışlar: **Rüzĝâr** keçmişde kedin bir kün Müsî el ortasıña kirdi” (T170b6)

sâ'at < *Ar.* saat, an, vakit

“eger Ādem bir **sâ'at** şabr kılsa erdi Ĥavvâ Ādemĝa kelür erdi” (7v17)

vaĝt < *Ar.* vakit, zaman

“İdris rüze erdi aĝız açĝu **vaĝt** boldı erse uçmaĝdın rüzî keldi” (20r7)

zamân < *Ar.* zaman, vakit, devir, dönem

“ol **zamân** oĝ kâfir boldı, têmişler” (6v6)

1.96) Yalvarma anlamındaki sözcükler

münacat < *Ar.* münacat, yalvarma, dua etme

“**münacât**: İlahî, Ömer Resûlni öltürgeli keldi” (198r5)

niyaz < *Ar.* yalvarma

“bu keçe rāzım **niyāzımnı** bî-niyāz melikniñ ĥazretide ötüneyin, tedi” (218v20)

tażarru' < *Ar.* yalvarma

“kedin idi 'azze ve celleĝa **tażarru'** birle yalwardı” (20v2)

1.97) Yaşlı, ihtiyar anlamındaki sözcükler

abuşĝ/ĝa < *ET* avıĝĝa (EDPT, 6) yaşlı, ihtiyar adam

“bir kün bir **qarı** **abuşqa** bir oğlanı başlap Nûhğa keldi, Nûhnun yüzüne tüwkürdi, tili birle sökdi ol oğlanga aydı” (23v7)

qarı < ET *qarı* (EDPT, 644) ihtiyar, yaşlı.

“ol **qarı** atamızı mundın artuq qadğuda tutmağıl, tedi érse der-ğâl Yûsuf yüzündin perdesin köterdi” (104v3)

pir < Far. yaşlı, ihtiyar

“İsmâ'il atasını ündedi, aydı: bir **pir** kelip meni fûsus tutar” (51r5)

1.98) Yemin anlamındaki sözcükler

ant/t/d < ET *ant* (EDPT, 176) ant, yemin

“imdi yüz sek[s]en buğday aңызın alıp Rağmanı bir yolu urğıl, **and** boynunğın keçsün” (T164a11)

qasem < Ar. yemin, ant

“**qasem** yād qılu yarlıqadı” (173r20)

1.99) Yiyecek anlamındaki sözcükler

aş < ET *aş* (EDPT, 253) aş, yemek

“konak tüşüp **aş** yedi” (87v19)

ta'am < Ar. yemek, yiyecek

“anda kedin qarınğa keldi érse qarını **ta'am** tiledi” (6v19)

yegü < ET *ye-gü* (EDPT,911) yiyecek

“ni'metler **yegü** vaqt bolmuş, turğıl büstânğa barğıl, ni'metler yegil” (80r11)

1.100) Yüce anlamındaki sözcükler

a'lā < Ar. en yüce, en ulu

“enbiyā mürsel qamuğdın anıñ **a'lā** himmetin” (181v9)

'ālī < Ar. ulu, yüce

“dīn Şerī'at rāyetini **'ālī** qılğan Muştafā” (2r8)

'azīz < Ar. aziz (kişi), ulu, yüce

“Cebrā'il 'aleyhi's-selām keldi, aydı: ey **'azīz** cān, idi 'azze ve celle atı birle kirgil” (6v9)

celāl < Ar. ulu, yüce

“meniñ izzetim ve **celāl**im haqqı hürmeti sizlerge İmān hil'atin keddürmegünçe bu künni olarğa toğurmağay-men” (112v10)

'uluvv < Ar. ulu, yüce

“lañife: **'Uluvv**-i 'ālem içinde on eki burclar bar” (66v2)

'ulvī < Ar. ulu, yüce

“**'ulvī** dđdārğa lāyıq érmes érdi” (122v10)

1.101) Yüz, çehre anlamındaki sözcükler**dīdār** < *Far.* yüz, çehre

“Mūsī yalavaç **dīdār** tilegen kışşası Yana aydılar: ey Mūsī, Tañrı birle sözleşür-men, tēyür-sēn” (120r10)

yüz < *ET yüz* (EDPT, 982) yüz, çehre

“tēp iltimas yanlıg işāret boldı ērse egerçi özümüzni ol işke lāyık, ol ‘amelge muvāfiğ hermesin [bilmiş] ērken özini ağırlap nefis saqlamış bolup bu ağır ike **yüz** evürdük” (2v18)

Kısaltmalar

Ar. : Arapça

bkz. : Bakınız

EDPT : An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth-Century Turkish

ET : Eski Türkçe

EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

Far. : Farsça

Soğd. : Soğdça

T : Tahran nüshası

TETTL : Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı

Sonuç

Kısāsü'l-Enbiyā' da eş anlamlı 313 sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcükler anlam ilişkilerine göre 101 farklı başlığa tasnif edilmiştir. Eş anlamlı sözcüklerde “bütün, hep anlamındaki sözcükler” başlığı altında 8 sözcükle en fazla eş anlama sahip olan sözcüklerdir. Bu sözcüklerden *barça*, *barı*, *küllü* belgisiz sıfat, *bütün*, *ķamu*, *tükel* belgisiz zamir görevlerinde kullanılmıştır. İstek anlamında kullanılan *ārzū*, *der-ḥ'āst*, *ḥācet*, *hevā*, *murād*, *meyl*, *tilek* sözcükleri eserde 7 defa kullanılmıştır. Ulu ve yüce anlamına gelen *alā*, *ālī*, *azīz*, *celāl*, *uluvo*, *ulvī* sözcükleri 6 defa kullanılarak sık kullanılan sözcüklerden bazılarıdır. Bu sözcüklerin sıklığını eserin içeriğinin dini nitelikli peygamber kıssaları olmasına bağlayabiliriz. Kısāsü'l-Enbiyā'nın yazıldığı dönemde dilimize Arapça ve Farsça'nın güçlü bir etkisi olmuştur. Dilimize giren yabancı sözcükler dil hazinemizi genişleterek anlam genişliği sağlamıştır. Buna bağlı olarak eş anlamlı sözcüklerin sayısının arttığını söylemek mümkündür.

Aşağıdaki tabloda eserde tespit edilen eş anlamlı sözcüklerin anlamlarına göre kullanım sıklıkları verilmiştir:

Tablo 1. Eş Anlamlı Sözcüklerin Sayısal Dağılımı

Eş anlam	Sayı	Eş anlam	Sayı	Eş anlam	Sayı
<i>açlık</i>	2	<i>buyruk</i>	4	<i>faydasız</i>	3
<i>ağaç</i>	2	<i>bütün</i>	8	<i>feryat</i>	4
<i>asi</i>	2	<i>canlı</i>	3	<i>gece</i>	2
<i>akraba</i>	2	<i>cehennem</i>	2	<i>gerçek</i>	6
<i>asker</i>	2	<i>cesur</i>	3	<i>göğüs</i>	3
<i>asla</i>	2	<i>cömert</i>	2	<i>gölge</i>	2
<i>av</i>	2	<i>çaresiz</i>	2	<i>güç</i>	4

ay	2	değerli	3	güçsüz	2
ayak	2	doktor	2	günah	3
bahane	2	dost	3	günahkâr	3
başka	3	dudak	2	güzel	3
bayrak	4	dünya	3	harap	2
belirti	4	eğer	3	hasta	3
beyaz	3	eğlence	3	hazır	3
bilge	2	eziyet	3	hediye	3
boy	2	fayda	3	hikaye	3

Tablo 2. Eş Anımlı Sözcüklerin Sayısal Dağılımı

Eş anlam	Sayı	Eş anlam	Sayı	Eş anlam	Sayı
hisar	3	melek	2	sevgili	4
huy	3	memleket	3	sevînc	2
insan	2	mezar	5	sonra	3
istek	7	öğüt	3	soy	5
karanlık	2	övgü	3	tutsak	2
kapı	2	övünç	3	utanma	3
kavga	3	parlak	3	uygun	5
kavim	3	parmak	2	üzüntü	4
kıskanç	3	parça	4	vakit	6
koku	3	peygamber	6	yalvarma	3
kolay	4	sabah	2	yaşlı	3
kötü	3	sağlık	2	yemin	2
kul	2	sakin	2	yiyecek	3
lezzet	3	tanrı	5	yüce	6
lütuf	5	taraf	4	yüz	2
ölüm	3	temiz	3		
önce	6	topluluk	4		
masum	3	sevgi	3		

Metinde sayısal üstünlük olarak Türkçe sözcükler kullanılmış Arapça ve Farsça sözcüklerin sayısı da oldukça fazladır. Moğolca ve Soğdça sözcükler ise az sayıda kullanılmıştır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözoarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2016). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ata, A. (2019). *Kısasü'l-Enbiya, Giriş-Metin-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University.
- Durgunay, B. (2017). Eski Türkçe Yıp Sözcüğü ve Kavram Alanına Giren Bağ, Uruk, Örgen, Urgan, Arkan Sözcükler Üzerinde Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 166-177.

- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen Band:II*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- Gökalp, Z. (1996). *Türkçülüğün Esasları*. İzmir: Kamer Yay.
- Hasan, E. (1999). *Türk Dlinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1970). Eş anlamlı Sözcükler Var mıdır?. *Türk Dili Dergisi*, 2014(4), 9-10.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karataş, A. (2023). Kutadgu Bilig’de Yer Alan Çok Anlamlı İsimlerin Eş Zamanlı Anlam Bilimi Bakımından Değerlendirilmesi. *Turkish Academic Studies*, 4(1), 90-119.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nişanyan, S. (2019). Dudak Kelimesi. <http://nisanyansozluk.com/kelime/dudak>, [Erişim tarihi: 17.12.2023]
- Palmer, F. R. (1976), *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tekin, T. (1997). *Türkoloji Eleştirileri*. Ankara: Simurg.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (Birinci Cilt: A-E)*. İstanbul: Simurg.
- Uzuntaş, H. (2015). Karangu(y)>Karañu Kelimesi Moğolca mı, Türkçe mi?. *Gazi Türkiyat*, (17), 175-182.
- Kerman, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.